

Марія Братусь

ЯКИЙ ЧИ КОТРИЙ?

На перший погляд, розрізнити значення питальних займенників *котрий* і *який* досить просто: займенник *котрий*? передбачає відповідь із вживанням порядкового числівника, займенник *який*? виражає запитання про якість узагалі (Юшук І. П. Українська мова: підручник. — К., 2008).

Дотримуючись такого правила, автори підручників з української мови як іноземної подають конкретні вправи для засвоєння стереотипних запитань і відповідей. Наприклад, у підручнику Макарової Г. І., Паламар Л. М., Присяжнюк Н. К. «Let's speak Ukrainian. Розмовляймо українською» (К., 2011) подано вживання займенника *котрий* у питальних реченнях, уживаних у діалозі. Запропоновано й відповідну вправу, в якій діалог побудовано із наведених слів за зразком: *Мері, вправа, перший.* — *Вибач, будь ласка, Мері, котра це вправа?* — *Це перша вправа.* Із поданих п'яти груп слів треба скласти питальне речення із займенником *котрий*, відповідь на яке передбачає вживання порядкового числівника: 1. *Юрко, текст, другий.* 2. *Андрій, заняття, третій.* 3. *Катерина, будинок, перший.* 4. *Джон, сторінка, десятий.* 5. *Галина Іванівна, година, дев'ята.* Така вправа орієнтує на формальне застосування правила про відповідність порядкового числівника і питального займенника *котрий*. Однак у мовній практиці такого однозначного зв'язку немає: якщо нас питають *На якій сторінці книжки йдеться про це правило?* Відповідь — із порядковим числівником: *На десятій.* Або ж: *У якому будинку міститься бібліотека?* — *У четвертому* (тобто й у будинку № 4).

Автори названого підручника також наводять приклади використання питального займенника *який*: *Яке сьогодні число?* Саме така форма запитання належить до стереотипних, подібних до стандартного питання про час: *Котра зараз година?*

Як бачимо, порядкові числівники, які використовують у відповідях, співвідносяться з питальними займенниками *який* і *котрий*, але ці займенники не в усіх висловленнях взаємозамінні. Так, коли йдеться про години, вживають стандартне

запитання *Котра година?* (з наголошеним другим складом у слові *котрий*). В інших випадках літературна норма передбачає вживання в запитанні займенника *який*.

На практиці провести чітке розмежування значень питальних займенників *який?* і *котрий?* не завжди вдається. Особливо тим, хто вивчає українську мову як іноземну. Мовці легко засвоюють стереотипні фрази на зразок *Котра година?*, *О котрій годині?*, *Котра зараз година?* Труднощі виникають, коли треба виконати тестове завдання. Так, у посібнику Олександри Антонів та Любові Паучок «Українська мова для іноземців. Модульний курс: навчальний посібник» (К., 2012) пропонують вибрати правильну відмінкову форму питального займенника: *В (який) магазині ми бачили цю сумочку? — а) котрого; б) на котрому; в) котрому*. Очевидно, передбачена завданням синонімічна заміна *котрий* — *який* у конкретній фразі не коректна. Помічаємо розбіжності у викладі названого лексично-граматичного матеріалу в інших підручниках та посібниках для іноземців.

У посібнику Зайченко Н. Ф., Воробійової С. А. «Практичний курс української мови для іноземців: усне мовлення» (К., 2004) рекомендовано вживати займенник *котрий* лише тоді, коли йдеться про визначення часу, наприклад: *Котра година? О котрій годині?* У завданні подано такі питання: 1. *О котрій годині закінчуються заняття? — 10:10.* 2. *О котрій годині (коли?) нам треба бути в інституті? — 15:00.* 3. *О котрій годині прийде Марта? — 19:30.* 4. *Котра година на вашому годиннику? — 8:13.* 5. *А на вашому? — 9:45.* 6. *О котрій годині ти обідаєш? — 14:00.* Урізноманітнення питальних конструкцій відбувається за рахунок їх лексичного наповнення, проте незмінним залишається стереотипне вживання питального займенника *котрий* з приєдником і без приєдника.

У підручнику Чистякової А. Б. та Селівєрстової Л. І., Лагута Т. М. «Українська мова для іноземців» (Х., 2008) акцентовано увагу на питаннях до порядкових числівників, у яких уживається тільки займенник *який*, пор.:

- 1) *Який це автобус? — Це сьомий автобус.*
- 2) *Яка ця кімната? — Це шоста кімната.*
- 3) *Яке це завдання? — Це третє завдання.*

4) *Яка це сторінка?* — Це десята сторінка.

5) *Яка це вправа?* — Це восьма вправа.

6) *Яка це аудиторія?* — Це дев'ята аудиторія.

За таким самим принципом побудовано і вправу, де треба дати відповідь із порядковим числівником, напр.: *Який це автобус? Яке це завдання? Яка це сторінка? Яка це вправа? Яка це кімната? Яка це аудиторія? Який це кабінет? Який це будинок?* Такі запитання запропоновані в навчальному тексті насамперед для засвоєння порядкових числівників. А втім, у семантиці запитання виразно наголошено не на значенні порядкового числівника, а на властивості ознаки, речі тощо. «Словник української мови» так тлумачить займенник **який**: «означає питання про якість, властивість кого-, чого-небудь» (СУМ, XI, 635). Для засвоєння нормативного слововживання запропоновано таке завдання: *Дайте відповідь на питання за зразком: Який перший день? — Перший день — понеділок. 1. Який другий день? 2. Який третій день? 3. Який четвертий день? 4. Який п'ятий день? 5. Який шостий день? 6. Який сьомий день?* Очевидно, для точного висловлення думки запитання мало б бути доповнене словом *тижня*: *Який перший день тижня?*

Лише в підручнику Терлака З. М., Сербенської О. А. «Український для починаючих» (Львів, 1991) вміщено завдання, яке передбачає вправління щодо вибору відповідного займенника, напр.: *1. В якій годині починаються заняття? 4. Ви не скажете, котре сьогодні число?* Наведено також правильні відповіді, пор.: *1. О котрій годині починаються заняття? 4. Ви не скажете, яке сьогодні число?* В іншій вправі подано приклади українського перекладу з російської мови з метою запам'ятати наведені зразки, пор.:

Который час?

В котором часу?

Какое сегодня число?

В котором (каком) доме он

живет?

Котра година?

О котрій годині?

Яке сьогодні число?

В котрому (якому) будинку

він живе?

В останньому з наведених запитань рекомендовано паралельне вживання займенників *котрий* і *який*. Тим часом мовна практика засвідчує загальноновживану синтаксичну конструкцію із займенником *який*.

У підручнику Чумака В. В. та Чумак О. Г. «Українська мова як іноземна у системі кредитно-модульного навчання. Навчальний посібник» (К., 2011) у формі таблиці наведено зразки співвідношення займенника **котрий** із порядковими числівниками, пор.: *котрий?* — *перший урок, другий урок, третій урок; котра?* — *друга буква, третя буква, четверта буква; котре?* — *перше слово, друге слово, третє слово; котрі?* — *перші уроки, другі букви, треті слова, четверті класи*. Доцільність такої інформації можна виправдати методикою навчання морфологічної парадигми роду й числа іменників, з якими узгоджується займенникова форма. Однак практика побудови синтаксичних конструкцій регламентує вживання питального займенника *котрий* або лише для називання часу, або в поєднанні з додатковими словами на зразок *котрий із них*. Навіть там, де є пряма вказівка на порядок, переважає зворот із займенником *який* (*по порядку*).

Неоднозначно викладено цей граматичний матеріал у підручниках, виданих у діаспорі. Наприклад, у підручнику «Shubina Ludmila. Ukrainisch für Anfänger und Fortgeschrittene» (Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, 2005) дуже детально розглянуто матеріал про порядкові числівники та їх використання в синтаксичних конструкціях діалогів. Так, у навчальному тексті читаємо: *Який сьогодні день? Сьогодні понеділок. Котрий це день тижня? Це перший день тижня. А котрий день вівторок? Вівторок — це другий день тижня. А як називається третій день тижня? Середа. А четвертий? Четвер*. Наведені фрази потребують подекуди уточнення на зразок *Який сьогодні день тижня?* Також подано й інший контекст, у якому займенник *котрий* співвідноситься з порядковими числівниками, причому звертається увага на різницю між кількісною і якісною семантикою відповідного займенника, пор.: *Як називається перший місяць року? Він називається січень. Який це місяць? Це зимовий місяць. Котрий місяць року березень? Це третій місяць року. А який це місяць? Це весняний місяць. Який місяць червень? Літній. А котрий це місяць? Шостий. Як називається дев'ятий місяць року? Вересень. А який це місяць? Осінній*. У вправі, як бачимо, зафіксовано намагання розмежувати вживання питальних займенників *котрий* та *який* відповідно до пе-

реданої семантики порядкового числа і якості, властивості названого предмета думки. Саме на таке розрізнення орієнтують автори підручника, рекомендуючи синтаксичні конструкції: *Котре сьогодні число? Сьогодні друге травня. Котре число? — Тринадцяте серпня. Коли? Котрого числа Ваш день народження? Мій день народження другого травня. Котрого числа Новий рік? Котрого числа День Незалежності?* тощо. В усіх наведених фразах узвичаїлося в українській стандартній (літературній) мові вживання займенника *який* (за винятком називання годин).

Так само пропонується активне послуговування займенником *котрий* у підручнику «Colloquial Ukrainian. The complete Course for beginners. Ian Press and Stefan Pugh» (Routledge, London and New York, 1997). Тут подано такі приклади для засвоєння: *Котре сьогодні число? Сьогодні чотирнадцяте лютого. Котрого числа він приїде? Він приїде шостого липня.* Тобто в усіх випадках, коли йдеться про дату, про час події, підручник рекомендує вживати займенник *котрий*. Унаочнення такого нібито «закономірного» правила маємо в прикладах канадського підручника.

Займенник *котрий* активно вживається і в підручнику «Modern Ukrainian by Assya Humesky. University of Michigan. — Canadian Institute of Ukrainian Studies» (Edmonton-Toronto, 1988), пор.: *Борисе, в котрому місяці ти народився? — В січні, тридцятого січня. Підожди, яке сьогодні число? — Двадцять восьме лютого. Який тепер місяць? — Тепер жовтень. Котре сьогодні число? Сьогодні шістнадцяте. Сьогодні шістнадцяте жовтня. Котрого числа він приїхав? Він приїхав першого. У котрому місяці він приїхав? Він приїхав у травні. Котрого числа він приїде? Котрого числа ви приїдете? Котрого числа вони приїдуть? Котрого числа ви це одержали? Котрого числа ви його очікуєте? Котрого числа ви одружилися? Котрого числа ви їм написали? Котрого числа починаються іспити? Котрого числа ви летите до будинку відпочинку?*

На такі самі питання натрапляємо й у тестах, підготовлених одним з іспанських університетів (Generalitat de Catalunya Departament d'Ensenyament Ucrainès // Режим доступу до тексту: <http://www.xtec.cat/alfresco/d/d/workspace/SpacesStore/448f>

5937-42ed-444c-8496-1a0e494a96ee/ucr_mat_alu_nov07.pdf), пор.: **Котрий** сьогодні день (число)? **Котрий** місяць (число)? **Котрий** рік (число)? Отже, у підручниках, виданих у діаспорі, помітна тенденція ширше використовувати питальний займенник *котрий*, зокрема, у значенні «котрий з усіх днів (місяців, років)».

Автори підручників, виданих в Україні, фіксують нормативне вживання питального займенника *який*, коли йдеться про відповідь із порядковим числівником називання року, місяця, дати, пор. у підручнику «Bekh Olena and James Dingley. Ukrainian, a complete course for beginners.» (Teach Yourself, UK, 1997): **Який** зараз рік? *Тисяча дев'ятсот дев'яносто шостий.* **Який** зараз місяць? *Липень.* **Який** сьогодні день тижня? *Четвер.* **Яке** сьогодні число? *Чотирнадцяте.* **Якого** числа...? *Чотирнадцятого числа.*

Таку саму лексично-граматичну норму пропонує підручник «Svitanok. Ukrainisch für Anfänger. Підручник з української мови для початківців», наприклад: **Яке** число? — *Двадцять перше січня, тринадцяте лютого, дев'яте вересня, третє листопада.* **Якого** числа? *Коли?* — *двадцять першого січня, тринадцятого лютого, дев'ятого вересня, третього листопада* або **В якому** це місяці? — *навесні: у березні, у квітні, в травні.*

Зафіксована розбіжність у навчальній літературі для іноземців, які вивчають українську мову, спонукає розглянути тенденцію конкретного слововживання питальних займенників у сучасній мовній практиці, а також відбиття цієї практики у словниках.

В академічному 11-томному «Словнику української мови» подано таке тлумачення займенника *котрий*: 1) пит. Який саме? Який за порядком? — наприклад: *В котрому вікні він сидів?* — *знов запитав Микола (І. Нечуй-Левицький, II, 1956, 201); Дев'ять таких бочок, повних вина, повипинали боки і розляглись підковою .. попід стінами льоху. — Котре біле?* — *збудив тишу Йон (М. Коцюбинський, I, 1955, 242); Котра година?* (О. Гончар, III, 1959, 311) (СУМ, IV, 311). Або уживається у значенні — *який із кількох, котрий з вас поїде?* (Там само). Можна висловити припущення, що словник фіксує певні моменти іс-

торії української літературної мови, відбиває становлення сучасної норми.

Отже, маємо поставити запитання: який все-таки займенник уживати, коли відповідь передбачає порядковий числівник? Як правильно сказати: *На якому поверсі ви живете?* чи *На котрому поверсі ви живете?*; *У якому будинку ви живете?* чи *У котрому будинку ви живете?*; *В якій квартирі живе ваша родина?* чи *У котрій квартирі живе ваша родина?* Наприклад, у підручнику В. В. Чумака та О. Г. Чумак подано такий нормативний усталений варіант: *На якому поверсі Ви живете? — Я живу на сьомому поверсі.* Такі питання виникають і в слухачів мовних курсів або усіх тих, хто вивчає українську мову як іноземну: вони не можуть відчуті семантичну різницю займенників *котрий* і *який*, якщо пов'язувати їх уживання із семантикою порядкового числівника.

Питання щодо розрізнення слововживання *який* і *котрий* викликати дискусію, якщо не ввести в підручники переконливі приклади використання займенників *котрий* і *який*, з яких буде зрозуміло, що сфера вживання питального займенника *котрий* набагато вужча, ніж займенника *який*. Це підтверджують контексти їх уживання, можливості передавання ними різних ситуативних значень.